

ШАНОЎНЫ ЧЫТАЧ!

Перад табой першы выпуск літаратурна-філасофскага сшытка газеты «Культура». Мы мяркуюем надалей рыхтаваць «ЛФ-сшытак» штомесяц да тае пары, пакуль не зладзіцца справа з часопісам, пра які ішла гаворка ў адкрытым лісце да Старшыні Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь («Культура», №7, 1993 г.). Спадзяёмся, што зварот творчай інтэлігенцыі знойдзе станоўчы водгук у кіраўнікоў урада, бо сапраўды «філасофія, культуралогія, эстэтыка — неад'емныя складнікі кожнай нацыянальнай культуры. Да таго ж яны — яе вышэйшыя праявы і адначасна формы наступнага развою» (цытуем вышэй згаданы ліст. — Рэд.).

Так склалася, што ў папярэднія часы якраз гэтыя формы сэнсатворнай дзейнасці былі пазбаўлены магчымасці актыўна прысутнічаць у нацыянальнай культуры. І таму будзе зусім натуральна, калі патроху становішча пачне выпраўляцца. Добра было б, каб ужо ў наступным годзе беларускі чытач змог пагартаць такі неабходны нашаму досведу літаратурна-філасофскі часопіс.

Аднак пакуль тое будзе, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь вынайшла магчымасць павялічыць аб'ём штогодніка «Культура», каб заціснутыя ў адну газетную паласу культурасофскія старонкі «Эліта» і «Суплёт ідэй» змаглі разгарнуцца і выявіць сябе ў якасці канспекта магчымага часопіса.

Дзякуй усім, хто паспрыяў гэтаму рашэнню!

А цяпер колькі слоў пра тое, нам хацелася б скарыстаць «дадатковую плошчу»...

Гісторыя беларускай культуры, прынамсі папярэдняга ста-

годдзя, сведчыць, што асноўныя светапоглядныя праблемы беларусы вырашалі праз паэтычна-вобразную мову літаратурнай (фальклорнай) творчасці. І таму нам падаецца, што на шляхах да інтэлектуалізацыі нацыянальнага мыслення мы не павінны прамінаць гэты багаты і каштоўны вопыт. Літаратурны грунт, надзейны і трывалы, мы маем. Ён вытрымае і новыя сэнсы і дадаткова напрацаваны лексікон, які, спадзяёмся, улічыць і вопыт мета-мовы «залатой пары» і сучасную тэрміналогію еўрапейскай метафізікі. Будзем звачаць, што засвойванне, «каланізацыя» новых прасцягаў духоўнага быцця адбываецца пераважна праз далучэнне да існуючых дадатковых лексем ці рашучую трансфармацыю звыклых.

Інтэлектуалізацыя паэтычна-вобразнай мовы напэўна адчыніць браму новых сэнсаў і выведзе на шляхі да філасофскай свесцікі, дзе чакае хоць ваго Ігнат Канчэўскі. Дарэчы, ягонае адзіноце тым болей дзіўна, што «Адвечным шляхам» аніяк не выдае на нешта выпадковае, а хутчэй наадварот — успрымаецца як адметны, але зусім натуральны ў кантэксце нашае культуры факт...

«Філасофія» ў канцэпцыі «літаратурна-філасофскага» сшытка зусім не выпадкова саступіла вершнасць «літаратуры». І справа тут не толькі ў тым, што філасофія — гэта таксама ў пэўнай ступені літаратура, як бы навукова ні «дысцыплінізавалася» яна на працягу ўсёй сваёй гісторыі, і нават не ў тым, што беларуская культуралагічная традыцыя відавочна аддае перавагу паэтычна-вобразнаму адлюстраванню светапоглядных сэнсаў, — справа ў тым, што філасофія, як спецыфічная форма мыслення, скіраваная на пошукі і вытлумачэнне Абсалютнай Ісціны, верагодна, вычарпала свае магчымасці, аб чым свед-

чыць яе распад у сучасную эпоху на самыя розныя сацыякультурныя з'явы (сацыялогію, культуралогію, эстэтыку, антрапалогію, псіхалогію, лінгвістыку, семіётыку, літаратурназнаўства, кіназнаўства і г.д. і да т.п.). Хіба толькі тэалогія ў самым агульным разуменні застаецца тоеснай таму, што раней атаясамлівалася з паняццем філасофія. І не выпадкова сёння азначэнне філосаф усё часцей дысперсіялізуецца на больш канкрэтныя — культуралаг, эстэтык, сацыёлаг і г.д., а таксама — крытык, тэарэтык.

Але менавіта ў звязку з такой дэ-сінкрэтызацыяй з'явы мы будзем вымушанымі карыстацца гэтым невыразным і досыць умоўным тэрмінам да тае пары, пакуль у нашай культуры на падставе нацыянальнага досведу хаця б збольшага акрэсліцца формы многіх з пералічаных складнікаў сучаснага гуманітарнага мыслення (заўважым, шмат што ў той ці іншай меры выбрыняла і мае патэнцыю для актыўнага развою)... І не толькі самім тэрмінам, але і ўсім тым «полям» дзеяння адцягненай думкі, межы якога некалі вызначала паняцце «філасофія».

Разам з тым заўважым, што мы зусім не лічым, быццам нам нічога не застаецца, як адно бегчы наўздагон за тымі, хто нас выперадзіў. Мысленне каштоўнае самасцю, і толькі гэтая ягонае вартасць мае значэнне як для нас саміх, так і для іншых. Выявіць абрыс і сутву саматоеснасці беларускага досведу ў агульным кантэксце чалавечае веды — вось тая справа, да якой жадалася б прычыніцца ў меру сваіх магчымасцей.

«ЛФ-сшытак» свядома абірае за прыныцп адбору матэрыялу эклектыку і гатовы прапанаваць месца тэкстам якога заўгодна фармальнага накірунку, калі яны асэнсоўваюць праявы быцця праз беларускую ментальнасць. Можна, гэта і да лепшага, што ў нас пакуль няма магчымасці абаперціся на нешта ўжо сфармаванае, на нейкую здзейсненую школу «мудрагельніцтва», на выразную інтэлектуальную плынь. Збіраючы да аднаго ўсе

высілкі пэўнага кшталту, мы можам спадзявацца, што неўзабаве з'явіцца тэксты, вакол якіх згуртуюцца сэнсатворныя пошукі, і такім чынам спакваля акрэсліцца парадыгма нацыянальнай філасофемы...

Лічым неабходным звярнуць увагу і на праблему нашых стасункаў з «акадэмічнай» філасофіяй. Не адпрэчваючы яе значэння ў належнай ёй сферы, мусім канстатаваць, што «акадэмічная» філасофія на Беларусі, за малым выняткам, аніяк не ўздзейнічае на фармаванне нацыянальнага досведу. Аднак нам якраз і хацелася б спадзявацца, што ў новай культуралагічнай сітуацыі ўсе здольныя навукоўцы-філосафы патроху, адзін за адным, пакінуць беспрытульнае валацужніцтва ўскрай расейскага мета-бязмежжа і пацягнуцца да свайго берага. Месца і працы тут хопіць усім. Не згадваючы на іншае, успомнім, што нават гісторыя філасофскай думкі на Беларусі не мае належнага сучаснаму стану навукі адлюстравання.

А цяпер паспрабуем падсумаваць папярэдне гаворанае. «ЛФ-сшытак» газеты «Культура» мае на мэце:

— актуалізаваць айчыны вопыт інтэлектуальнай творчасці;

— спрыяць вылучэнню з агульнага сэнсатворнага зместу нацыянальнай філасофіі ў формах тоесных беларускаму досведу;

— стварыць адпаведны кантэкст для тых літаратурных і культурасофскіх тэкстаў, што пакуль вымушаныя шукаць выпадковага прытулку ў традыцыйных выданнях ці ўвогуле не могуць знайсці свайго друкара;

— падтрымаць інтэлектуальную эсэістыку на шляхах станаўлення жанру;

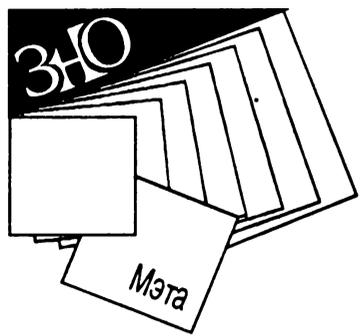
— папулярызаваць лепшыя здабыткі еўрапейскай і сусветнай гуманістыкі.

Мы будзем вітаць паэзію сэнсаў і сэнсатворную прозу.

Не станем пераконваць чытача, што ўсё пажаданае спраўдзіцца. Лепей нагадаем беларускую прымаўку: рабі, што можаш, і хай будзе, як будзе.

Валянцін АКУДОВІЧ.

Алесь РАЗАНАЎ

НАТАТКІ З НІЧЫЙНАЙ З'ЯМЛІ

Чым большую глыбіню адкрывае ў сабе чалавек, тым больш у ёй не агульнага, а свайго, якое становіцца сваім і для іншых.

Гэта ўласцівасць — і ў гэтым асаблівасць — творчасці.

***

Непраўдзівая рэчаіснасць вымагае непраўдзівых паводзін, якія, увасабляючыся ў літаратуру і ў культуру, сведчаць, што нас няма дома.

У ёй ёсць наша, амаль няма нас, ёсць маё, але няма мяне.

***

У спадчыны дзве асноўныя ўласцівасці: захоўвацца і знікаць (знікацца). Калі пераважае першая, — яна ператвараецца ў музейны экспанат, муміфікуецца, выпадае з току, а таму і з кантэксту часу, калі другая, — становіцца тоеснай акту прыроды і, не належачы іншым часам, не належыць таксама сабе.

Спадчына адбываецца як суразмова, у якой тое, што ёсць, самаасэнсоўваецца, што яно ёсць.

***

Верш істотны не сваімі ідэямі альбо метафарамі, а тым, што ад аўтара нібы і не залежыць. Так, верш — гульня, але гульня, у якой згаджаюцца ўдзельнічаць сутнасці.

***

У вершах Францішка Багушэвіча праяўляецца, уцягваючы ў сваю прастору асвечаную вякімі сялянскую рэчаіснасць, ірацыянальны чыннік, якога нельга зразумець і аб якім таму нельга разумна сведчыць, — выпадак. Адаптаючы ад быцця, існаванне выпадае ў выпадак.

***

Этымалогія не выяўляе сутнасці слоў, а «расчароўвае» словы. Але «расчараваныя», словы нічога не памятаюць ні пра сябе, ні пра тую таямніцу, якой яны поўняцца, пакуль застаюцца ў сваім моўным полі.

Даследаванне, робячы словы «анатамічнымі» аб'ектамі, не чуе, што кажуць і што хочуць сказаць яны самі. Гэта чуе, ці, прынамсі, у гэта ўслухоўваецца, паэзія.

***

Нас амаль не засталася ў сферы духу, у нас амаль усё, да самых інтымных драбніц, вынесена ў грамадскую сферу, і нават да пакаяння — глыбокага ("сокровеннага") акту — нас заклікаюць грамадскія дзеянні.

Аднак пакаянне па закліку і напакз яшчэ больш адалае магчымасць сапраўднага пакаяння, якое адбываецца тады, калі яно адбываецца.

***

Сфера паэта не сфера слова, дзе ўпэўнена сябе пачуваюць прамоўцы і вершніцы, а сфера, дзе слова яшчэ не зацвярдзела ў значэнні і ўяўляе першасную матэрыю, падобную магме.

Паэт не валодае словам, яму не падабаецца валодаць і загадваць тым, што і так ужо запалонена прадметнаю рэчаіснасцю, ён імкнецца, як сказаў Уладзімір Жылка — можа, самы высокі беларускі паэт, — «за рубаж чалавечага слова», каб вызваліць слова з абалонкі зацвярдзеласці і ім засведчыць, што ёсць Свабода і Хараство.

***

Той, хто спазнае, і тое, што спазнаецца, твораць новую рэчаіснасць — зно. У ёй знікае падзел на суб'ект і аб'ект, і яна новая не таму, што настае пасля нечага, а таму, што ніколі не бывае старой.

Зно субстанцыйнае, і ў дачыненні да яго суб'ектыўнае і аб'ектыўнае, якія суднасяцца між сабой як тэза і антытэза, мяняюць свой статус: для суб'ектыўнага зно становіцца сведчан-

нем яго аб'ектыўнасці, для аб'ектыўнага — магчымасцю сведчыцца, быць сведчаным; яны — з'явы яго прысутнасці, яно — сутнасць іхняй з'яўнасці.

Зно ўплывае і на сам акт спазнання, надаючы яму характар часовай вечнасці, альбо рухомай нерухомасці, і такім чынам прыводзіць да ўзаематоеснасці ўсе тры найменаваныя чыннікі.

***

Паэт не адказвае на пытанні жыцця. Ён сам пытаецца, але, у адрозненне ад іншых, пытаецца так, каб яго пытанне мела рэха.

***

Калі чалавек змагаецца, ён змагаецца і супраць сябе.

***

Усе знаходзяцца на аднолькавай адлегласці ад Бога, але на рознай да Бога.

***

Віртуозы верша ўмеюць быць адразу і левымі, і правымі, але не ўмеюць — простымі. Іхняе ўмельства як знак Мідаса: усё, да чаго яны дакранаюцца, метафарызуецца, рыфмуецца, дэфармуецца: мова — у красамоўства, учынак — у жэст, факт — у эфект, сумленне — у вокны сумлення, смеласць — у амплітуду смеласці.

Яно напакз і ў прычыне, яно не ўмее тварыць, але вельмі добра ўмее паказаць, што яно творыць. Яно перасалоджвае, перасольвае, перакручвае, перагінае, і ў гэтым лера мае свой змест.

***

Калі чалавек ідзе і ў працэсе хады робіць свой чарговы наступны крок, тое поле, якое знаходзіцца наперадзе, на адлегласць гэтага кроку адступае назад — яно нібы рухаецца ў адваротным кірунку.

У творчасці таксама відаць «адваротныя» крокі: тое, што дасягнулася, штурхае творцу наперад, само адштурхоўваючыся назад.

Чалавек — «часавек»: ён пераводзіць час са статусу будучыні ў статус мінулага.

***

Паэзія «замешана» на прамяністай матэрыі, якая не дазваляе ёй цалкам умяшчацца ў межы свайго часу і выпраменьвае яе ў абсягі вечнасці. І калі гісторыя належыць паэзіі, то сама паэзія — наступнасці.

***

Тое, што арганічна прысутнічае ў прыродзе рэчаў, калі яно вылучаецца як аргумент у дыскусіі, становіцца спрэчным і праблематычным.

Камень, які ляжаў на дарозе ці ў полі і ўзяты цяпер у руку, пачынае азначаць нешта іншае, чым ён азначаў дагэтуль.

***

Творца не мае біяграфіі. Біяграфію мае аўтар.

***

Калі для «колькаснага» мыслення чым больш нечага, тым яго сапраўды больш, то для «якаснага» наадварот: два менш за адзін, тры менш за два, і дзесяць крокаў — гэта толькі адна дзесятая частка таго кроку, якім дасягаецца мэты. І дзесяць каханяў — адна дзесятая аднаго.

***

У кожнага творцы ёсць свае папярэднікі, свае Вергіліі. Але заўсёды, самы першы і самы відучы, папярэднік — сама творчасць.

Моц, імкнучыся да дасканаласці, мусіць стаць не большай моцай, а нечым іншым, чым моц, і розум не большым розумам, а нечым іншым, чым розум.

***

Паміж тым, што магчыма, і тым, што немагчыма, існуе пэўны зазор, пэўная адлегласць. Гэтая нічыйная зямля — вотчына мастацтва. Тут яно знаходзіць сябе, тут яно ні ад кога не залежыць і таму належыць усім.

***

Чалавек не толькі насяляе рэчаіснасць, але і сам з'яўляецца ёю: яна яго вонкавае цела. І яна можа дазволіць, а можа і не дазволіць увасобіцца яго намерам і думкам, бо ўвасабляюцца яны ў яе.

***

Калі мастацтва — мастацтва, тады яно і палітыка, калі мастацтва — палітыка, тады яно перастае быць і палітыкай, і мастацтвам.

***

Час ад часу чалавек адчувае, што яго жыццё толькі прэдадзень іншага жыцця, у якое ён пастаянна ўступае і пастаянна не можа ўступіць.

Уся няпростасць у тым, што яно, гэтак жыццё, знаходзіцца за мяжою самога часу, яно не «сённяшняе», а «пазасённяшняе», і каб дасягнуць яго, неабходна самому становіцца «пазасённяшнім».

Жыццё — у магчымасці жыцця, чалавек — у магчымасці чалавека: ён ёсць настолькі, наколькі становіцца тым, кім можа стаць.

***

Самасвядомасць не тое, што я ўсведамляю сябе сабой, а тое, што ўсведамляе мяне мной.

***

Чалавек упісаны сваім абліччам — унутраным і вонкавым — у ісіну, і ад таго, як ён упісаны, якое ў яго аблічча, залежыць, што ён скажа пра ісіну, што яна сама скажа пра сябе.

Іншым чынам яна не можа ні правяціцца, ні ўвідавочніцца.

***

Калі Хрыста цягнуць, як коўдру, на сябе, даказваючы, што іхняя вера самая правільная, ён — мінулы, калі цягнуцца да яго — ён будучы, і, такім чынам, людзі самі апынаюцца альбо мінулымі, альбо будучымі.

***

Рэчы — спадчына, што перадаецца ад чалавека да чалавека, і адначасова спадкаемцы, што наследуюць людзей.

***

Чалавечыя цывілізацыі — не дарога, якая ведае, куды вядзе, і якая не пакідае нікога ў мінулым, а сляды самотнага падарожніка: між імі —

адлегласць, і з'ядноўваюцца яны між сабой не нацяжкі, не супраць ліній, а праз таго, хто ідзе і пакідае аб сабе іншых сведчанні апроч слядоў.

***

Мастак глядзіць у мастацтва, як у люстэрка, і распазнае ў ім свае сутнасныя рысы. Гэтае распазнаванне адбываецца як удзел у тым, што само ўдзяляе мастаку сваю ўвагу. Тое, што здольна распазнаваць, выяўляючы, становіцца тым, што, у сваю чаргу, здольна быць распазнаным.

***

Чалавек мысліць той сваёй іпастасю, якая і сама яшчэ творыцца. Таму і магчыма, таму і мае сваю творчасць, што разам з задуманым творам дзейнічае яшчэ адзін творца.

***

Вобраз, як шыбіна ў акне: калі празрыстая — не заўважаецца, калі заўважаецца — не празрыстая. Мастацтва асноўнае не сам вобраз, яго здольнасць быць празрыстым прапускаць праз сябе тое, чым ён сам не з'яўляецца, быць «праз-вобразам».

***

Эвалюцыя адбываецца ў кірунку, у якім я магу ўсё больш і — наадварот — усё больш не магу. З абсягамі акрэсленай рэчаіснасці становіцца вымалеўваецца абсяг, дзе і нішто азначаюць адно і тое ж.

***

Структура часу, як і структура ДНК, уяўляе двайную спіраль: адна вядзе ў будучыню, другая — у мінулае, адна — ўверх, другая — ўніз. Гэтая двайная спіраль відаць і ў старажытных сімвалах: кадуцэй Герыкла і месца абвітаецца дзвюма вушкамі.

***

Вада і агонь, якія прыраджаюць аднаму, мірацца на чалавеку: і адна ачышчае яго, і агонь таксама.

***

Як сляды на снезе не падобны на таго, хто іх пакідае, так і таго, хто іх пакідае, не падобны на таго, чым сляды ён з'яўляецца сам, на сваю сутнасць.

***

Калі палітыка — мастацтва чымага, то само мастацтва — мастацтва немагчымага.

***

Вечнасць — не доўгі час, інакш яе насельнікамі былі б адно камі і бронза, а новая якасць жыцця часу, і творыцца яна жывымі людзьмі.

***

Пакуль чалавек ёсць тым, кім ёсць, ён пытаецца і адказвае, кім ёсць. Ён мусіць пытацца і адказваць каб мець сябе ў часе і з'яўляць свеце. Гэтыя пытанні і адказы ніколі не канчатковыя: яны пастаянна ўзнаўляюцца, і ўчора яны не маглі істотныя, чым заўтра, як, нягледзячы на тое, якім ён мае і з'яўляе ўчора чалавек для сябе не маглі істотныя, чым заўтра; і разам з тым заўсёды канчатковыя — як канчатковы яго знаходжанне ў часе і ў свеце.

Чалавек пытаецца ў сябе пра сабе і ў сябе атрымлівае адказ, і такім чынам прысвячаецца ў сутнасць: яно адкрывае яму, але і не скрытае яго.

БЕЛАРУСКАЯ ТРАДЫЦЫЯ: НА ЗЛОМЕ СЭНСАЎ

якая падвойваецца: з аднаго боку — рэальная прастора жыцця і смерці культуры (тое, што было і адбылося), з іншага — знакавая прастора рэканструкцыі, што заўсёды можа быць пераведзена ў дыхаранічнае вымярэнне (прывязанае да часу і да месца).

3. У адрозненне ад расейскай традыцыі, дзе гэты вызначальны пункт перадумваецца як дзяржава (государство), ды польскай, дзе вызначальным з'яўляецца народ (lud), у беларускай ментальнасці вядучым культура/знакава-ўтваральным чынікам маецца быць самая прастора /топас/ мейсца. (Згадайма самавызначэнне «тутэйшыя», што мае глыбокі культуралогічны сэнс прывязкі да мейсца, мейсцаідэнтнасці).

4. Зыходзіць з гэтага, «нацыянальнае» прачытаецца не як повед, альбо ідэя, а як ландшафт. Крайвід — і ў гэтым прачытанні мае глыбокі сэнс унікальнасці.

Вызначыць беларускае можна, такім чынам, адно пазнаўшы мяжу. Але мы пазначаем мяжу тады, калі мы за яе выходзім.

5. Рэч ня ў тым, каб выходзіць за мяжу, а ў тым, каб «адамкнуць» сэнсы, схаваныя ў сярэдзіне нацыянальнага краявіда. Гэтыя сэнсы асьведмляюцца як утоеная сакральнасць.

Гэтая таяма традыцыі дыхае нам у патыліцу, прымушае шукаць «істотныя словы», якія вядуць у глыб, усярэдзіну, кідае нас на дзёрзка-суб'ектыўныя прачытанні.

Пакуль сэнсы схаваныя, утоеныя, яны цямяна прасякнёваюць ды прадчуваюцца праз крайвід.

6. Тое, што можа перахоўваць ды ажыўляць сэнс традыцыі, пазначана намі як **МЕТА-МОВА**.

7. Традыцыя (культура), разлегшаяся такім чынам, што губляе адчуванне сваіх межаў і сваёй сыстэмнасці, арганічнасці, свайго апычэлага** ладу (гта), — такая традыцыя раздаецца (памірае), калі ў выніку самарэфлексіі не знаходзіць свой «прычыны зборнік», сваю «мета-мову». Функцыяй мета-мовы ў спелых культурах ёсць функцыя Мітра — су-ладзьдзе, упарадкаванне, прасвятленьне знакаў.

8. Гэтая мета-мова ня ёсць заўсёды ўжо-найэўны ды кадэфікаваны тып пісьма, пануючы дыскурс***, што мае апірыцца ў мікра-і-макро-падардзе Сёння-Ідэі. Мета-мова знаходзіць сябе на вялікім прасцяжку — паміж мігам**** ды лёгасам, зямлёў і сведам, мовай і невымоўным. Ейным сапраўдным грунтам ёсць **СІТУАЦЫЯ МЫСЛЕНЬНЯ**.

9. У сітуацыі мыслення ўладарыць не Закон, а Смага. Гэтая смага ёсць Смага Сутнасці. Задача мета-мовы/мыслення — **Пры-Сутнічаць пры жыцці нацыі**.

Традыцыя і мета-мова.

Гістарызм у сучаснае гуманітарнае свядомасці налягае не на замацаваны і самамоўна павод гісторыі і адпаведна рэлятывізму культурных эпохаў, а ў прыняцці і істотным прадумванні такога павода як **традыцыі** і звязанага з ім павода **дыстанцыі**. Рэч ня ў тым, што нейкая з эпохаў з'яўляецца выбраным мейсцам праўды — у адрозненне ад астатніх, якія ёсць адно падрыхтоўкай альбо ўдзячным заснаваннем, і ня ў тым, што праўда нібыта разьмеркаваная па частках і кожная эпоха валодае «сваёй» праўдай. Сёння мы гаворым аб **праўдзе ўсё традыцыі**.

На першы погляд, традыцыя выступае перад намі ў сваёй абектнасці, г.зн. прадстаіць перад намай звязанасцю як пэўны прадмет досьведа, які мы вывучаем і які ўрэшце мы спасьцігаем у яго найбольш сутнасных прыявах. Такі вобраз традыцыі мае карані ў новаэўрапейскай «навуковай» карціне свету, зь яе адрозна зададзенай «гістарычнасцю» і культурным рэлятывізмам.

Другой рысаю такога вобразу традыцыі ёсць ейная татальнасць — г.зн. максімальнае набліжэнне да абсалютнага ведання. Сучасная гістарычная навука (у прыватнасці інтэлектуальная і культурная гісторыя) імкнецца да максімальнай дэ-

талізацыі сваіх ведаў, да прасвятленьня самых цёмных куткоў традыцыі, да ўсё большага ведання пра ўсё меншае і пакідае па-за разгледам пытанне аб тым, што значыць у сістэме культуры самае гэтае памкненне.

Зь іншага боку, пасля зьяўленьня філязофскай герменэўтыкі***** зь яе апырычонам стаўленьнем да традыцыі (у цэнтры — праблематыка разуменьня і вытлумачэння тэксту, угрунтаваная ў сваеасаблівай «онталёгіі суб'екта»), я асабліва — пасля сэмійтыка-структураліскага шэрагу шасцідзесятых гадоў (аналіз нараджэння, дзеяння і успрыманьня дыкурсу), — стала відавочным, што гэткае аб'екта-татальнае азначэнне традыцыі ёсць толькі адным з магчымых.

Пасля рэабілітацыі і ўлучэння ў сітуацыю ведаў самога суб'екта, пасля дэуніверсалізацыі навукі як формы ведання, урэшце было пастаўлена пад пытанне само памкненне навукі быць адзіным легітымным (прызнаным) спосабам перадачы традыцыі.

Пасля шырокага прадумвання ўсяго праблемнага поля традыцыі (Хайдэгер, Фуко, Гадамер, Барт, Рыкёр) паступова сфармавалася яе новае бачанне традыцыі: з аднаго боку, яна глыбока ўфундаваная ў онталёгіі суб'екта («Досьвед гістарычнай традыцыі прычынова ўзвышаецца над тым, што ў ёй можа быць дасьледавана. Ён ёсць ня толькі праўдзівы альбо аблудным, што можа быць вызначана гістарычнай крытыкай, — ён заўжды абвясчае такую праўду, да якой мы мусім *далучыцца*». Х.-Г.Гадамер), з іншага — традыцыя ёсць надзвычай пластычнай сэнсавай прасторай, якая дазваляе сябе «перапівсаць» кожнае новай эпосе, выяўляючы патэнцыйную бяздоннасць укладаючых яе сэнсаў, дзе нават перыядызацыя гісторыі можа залежаць (і залежыць) ад «пэўных навязлівых ідэяў сучаснасці» (Ж.-Фр.Ліатр).

Асабліва хачелася б адзначыць Марціна Хайдэгера, чья творчасць яўляе ў сабе прыклад памятлівага прадумвання традыцыі, няспыннага ажыўленьня здавалася б даўно забытых сэнсаў і фрагментаў культуры, якія выводзіцца з археалагічнае вязніцы і аказваюцца (стаюцца) больш «сучаснымі», чым навязваюцца сябе нам сучаснасць. Як пісаў Хайдэгер у «Анаксимандравым выслоўі»: «Мы шукаем грэцкае і ня дзеля грэкаў, і ня дзеля ўдасканаленьня навукі, і нават ня толькі дзеля больш уцямнага сумоўя, але адзінае дзеля таго, ў гэтым сумоўі можа быць прынесена да гаворкі, у выпадку, калі яно зыходзіць у гаворку ад сябе самога. Гэта ёсць тое, што розным чынам закрнае грэкаў і нас у нашым лёсе».

Такім чынам, традыцыя ня ёсць тое, што можа быць засвоена фармальна, як «аб'ектыўная інфармацыя», безадносная да таго, хто яе перадае і хто яе ўспрымае. Да традыцыі зьявртаюцца, яе набываюць, і гэты працэс набывання традыцыі прадугледжвае максімальную сэнсавую актыўнасць суб'екта, ягоную зааганжаванасць, прызнанасць таго, што мы заўсёды ёсць вынік гэтай традыцыі, што яе сэнсы «закранаюць нас у нашым лёсе».

У пэўным сэнсе, гэты павод традыцыі, дзе цэнтр увагі перанесены з «утворанага» і «падрыхтаванага да ўжывання» на самае «творыва» супрацьстаіць як клясычна-навуковаму дыскурсу, зь яго свядома ці падсвядома зададзенай прагрэсіскай парадымай, так і культурна-гістарычнаму, дзе самазакненне культурна-эпохі трагічна адпачынае адна ад адной (Шпэнглер, Юнгер ды інш.).

«Традыцыя, да якой мы належым і ў якой жывем, гэта ня частка нашага культурнага досьведа, якое б тады складалася б з адных помнікаў і тэкстаў і было б перадачай сэнсаў, што выказаныя сродкамі мовы ды гістарычна засьведчаныя. Не, нам заўсёды перадаецца traditio, самы **СВЕТ**, спазнаны ў камунікатыўным досьведзе, ён перадаецца нам як увесьчас адчыненая бясконцасці задача» (Х.-Г.Гадамер).

Калі мы прыгадаем сэмійтычнае вызна-

чэнне традыцыі, як **тэкст/культура**, што разгортаецца ў часе і прасторы, і культуры, як **свету, бранага ў знакавым вымярэнні**, то ўбачым тут відавочны масток, перакінуты паміж сэмійтыкай ды герменэўтыкай, масток, што дазваляе весці плённы дыялёг ды спадзяваюцца на кампліментарнасць поведы.

Сапраўды, па-за ўсімі тэкстамі і наўнымі сэнсамі, што перадаюцца праз «школьна-адукацыйныя практыкі», застаецца галоўны гэрой культурнай традыцыі, — суб'ект, «той, хто гаворыць».

У «маўклівым дыялёгу» з гэтым «суб'ектам традыцыі» і набываецца тая здольнасць гаварыць самому і правы гаварыць «ад імя традыцыі», што могуць быць пазначаныя як **культурная саматоечнасць**, якая дазваляе доўжыць традыцыю ў патэнцыйную бясконцасць.

Суб'ект традыцыі не з'яўляецца ані ідэяй (эйдасам), ані мітам (дыскурсам), ён у большай ступені ёсць умова магчымасці як міту, так і эйдаса. Ён ёсць тае пнэўмай, душой, што нябачна прысутнічае ў знакавым ландшафце традыцыі, і якая дазваляе гаварыць пра гэты ландшафт як пра населены, абжыты.

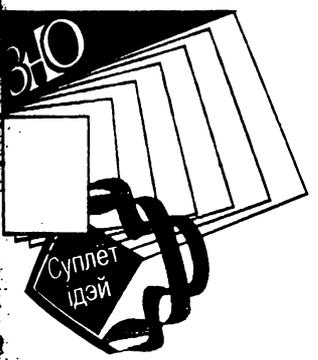
Суб'ект традыцыі па сутнасці ёсць ейны этос, у старагрэцкім сэнсе гэтага слова — мейсца чалавечае прысутнасці і самая гэтая прысутнасць — убачаная не з пункту гледжання ўніверсалізму, як абстрактныя, заўсёды сабе роўныя характарыстыкі чалавечага, «радавыя прыкметы», — а як канкрэтны, унікальны «топас» тут-чалавечага, дзе, па словах Геракліта, «таксама жывуць Богі».

Калі традыцыя губляе адчуванне свайго этасу/суб'екта, ад яе застаюцца адно мёртвыя знакі, сярод якіх ніхто не жыве, знакі, што маюць значэнні, а ня сэнсы.

Эўрапейскае мысленне надта доўга знаходзілася ў палоне рознага кшталту ўніверсаліскага практыкаў; пачынаючы з Плятона ідэя/эйдас ёсць мерай ды здыясненнем «праўдзівага», а этос традыцыі быў пакінуты паззі і мастацтву ўвогуле. Самае ж мастацтва пакладалася ў сферу «пачуццевага ўспрыманьня», г.зн. эстэтыкі. Але, калі мы пагодзімся з Хайдэгерам, што «пачуццевае ўспрыманне якраз тая сфера, дзе мастацтва памірае», з тым, што менавіта мастацтва нясе ў сабе антыўніверсаліскае дарэфлексывы досьвед свету — прынамсі праўдзівае, сапраўднае мастацтва — мы мусім прызнаць, што дзеля разуменьня і спасьціжэння этосу традыцыі рэсурсаў ўніверсаліскага мыслення відавочна недастаткова. Больш за тое, перавод сутнасці сэнсавага ландшафту ў повед ёсць адначасова рунаваннем гэтага этосу/суб'екта.

Такім чынам феномен традыцыі выяўляе сябе яшчэ і ў тым, што ставіць пад пытанне нас саміх, нашае ікзистэнцыйнае знаходжанне, нашыя інтэлектуальныя звычкі, — наш уласны «этос». З аднаго боку, мы губляем інтэлектуальны наў, разумеючы, што тыя словы/паводы, у якіх мы спрабуем спасьцігнуць ды вытлумачыць традыцыю, самі маюць доўгую і драматычную генеалёгію ў кантэксце гэтай жа традыцыі, — зь іншага боку, мы заўсёды маем магчымасць «думаць насуперак усяму».

(Працяг будзе).

Беларуская культурная традыцыя знаходзіць сябе ў крытычным момант свайго існавання. Гэты крытычны момант ёсць міжам розных чынінікаў, як культурна-рэлігійных, зьвязаных з трансфармацыяй грамадства, так і тактычных, зьвязаных з рэаліямі (палітычнымі і культурнымі) нашых дзён. Перш чым акрэсьліць гэты чынінік больш падрабязна, пачнем з праблем тэрміналагічных: праблемы «Беларускага адраджэння». Менавіта такім чынам пазначана сённяшні перыяд культурнага развоу. Праблемы такога тыпу ёсць сутнасці праблемы грамадскае канвенцыі, але, тым ня менш, хацелася б зазначыць наступнае:

Пад назовам «Беларускае адраджэнне» маюцца насампраўдзе два супрацьлеглыя працэсы.

Дынаміка першага зьвязана з такімі зменамі ў сацыякультурнай сітуацыі, як вызначены дзяржаўнасьці (незалежнасьці) і пераход праз «мадэрнізацыю» да сучаснага высока-тэхналагічнага інфармацыйнага грамадства. Гэты працэс вымагае пэўнае рэалізацыі грамадства, шмат у чым нават рэлігійнасьці; спыненне сацыякультурнае энэргіі ды выбудовы праз агульнаграмадскае выдэнне такой «нацыянальнае культуры», зь якой атыасамляў бы сабе кожны з нас гэтай грамадства. Пост-савецкай беларускай дзяржаве «нацыянальнае культура» і «нацыянальнае ідэалёгія» (у розных формах) патрэбная дзеля сама-легітымацыі.

Такога тыпу працэсы прааналізаваны ў кнізе Эрнэста Гельнера «Нацыі і нацыяналізм» і ў той ці іншай ступені адбываліся ў складанні ўсіх эўрапейскіх нацыяў.

Зь іншага боку, мы выразна бачым працэсы пэўнага ўскладнення ўнутранага культурнага ландшафту, што адбываецца на фоне складвання грамадзянскае супольнасці.

Тут мы знаходзім, па-першае, пэўнае стагнаванне і нават адірэчванне «сучаснай» савецка-беларускай культуры, што складалася за савецкія часы. Гэтае адірэчванне праўляецца ў самых розных сферах: як арыентацыя на моўныя кшталты ў аднабеларускай ды эмігранцкай літаратуры, пагарда да псеўдаэпіграфізму ў замаляванні аўтэнтчнымі формамі культуры і ўвогуле традыцыйнай культуры, як самазнаходжанне традыцыі ўва ў аднаэўрапейскім ці ваколбалтыйскім культурным кантэксце, як усталяванне беларускай гарадской традыцыі ды інш...

Гэтыя два тыпы працэсаў можна было назваць: (1) Працэсамі беларусізацыі і (2) Працэсамі набывання традыцыі (альбо адраджэння беларускага фундаменталізму).

Першы працэс тоіць у сабе вялікую небяспеку: тып культуры, што можа з'явіцца ў выніку беларусізацыі, будзе рэалізавааным і няжыццяздольным, што культура ня будзе мець унутранае жыццёнасьці і ўнутранасці: гэта будзе культура, што выдае сябе за культуру.

Працэсы ж другога тыпу ёсць працэсы складвання «Уласнакультуры», г.зн. аднае сэнсаве прасторы, што нясе ўнутры сабе крытэрыі беларускасці (адбору і арганізацыі кампліментарных з'яваў зь іншых традыцыяў і, адпаведна, адхіленьня кампліментарных). І, самае істотнае, адно культура такое прасторы можа паўстаць **САМАРЭФЛЕКСЫЯ** традыцыі — беларускае мысленне.

Менавіта ў якасці самарэфлексіі традыцыі — прасторы, адкуль толькі і могуць пачацца далейшыя прадумванні ў самых розных жанрах — і бачаць сябе гэтыя культуры.

У ПОШУКАХ МЕТА-МОВЫ

Дзевяць указальнікаў.

1. У грунт працы ў якасці вядучай традыцыі вытлумачэння пакладзены сэмійтычны (сэмійтычны) падыход, «максімальна герменэўтычная стратэгія. Пры гэтым паходзе беларуская традыцыя бачыцца як культура, што разгортаецца ў часе і прасторы.

2. Вызначальным пунктам разгледу трэцяга павод* «мейсца», топаса, прасторы,

* повед — магчымы варыянт ангельскага potio, нямецкага begriff, расейскага — понятие;

** апырычны — асаблівы, адметны, прыватны;

*** дыскурс — адзін з базавых поведы сучаснае сэмійтыкі, які ўжываецца ў шырокім спектры значэнняў, пачынаючы ад соцыю і ідыялекта, сканчаючы агульнымі значэннямі ладу, чыну, тыпу пісьма;

**** мйт — миф;

***** герменэўтыка (грэц hermeneutike — вытлумачэнне, асэнсаванне), тэорыя і практыка вытлумачэння, асэнсавання старажытных тэкстаў, іншых помнікаў. Плынь сучаснае філасофіі.

ПЕРАКЛАДЧЫК

сам у сваім пакойчыку.

— Спадар Васіль! Калі не памыляюся, гэта Фрост казаў: паэзія — тое, што не перакладаецца? Фрост дакладна вызначыў праблему?

— Абсалютна дакладна. Возьмем адзін з найбольш вядомых перакладаў у расейскай практыцы (і тэорыі) перакладу — лермантаўскія «Горныя вяршыні». Для немцаў геналяны верш Гётэ прачытваецца ў пэўным культуралагічным кантэксце, які вызначаўся паваротам ад ідэалогіі і паэтыкі эпохі «Буры і націску» ў новае духоўнае вымярэнне. А для расейскага чытача гэты верш у перакладзе Лермантава — усяго толькі рамантычны абразок, з якога аніяк не вычываюцца тыя духоўныя сэнсы, якія закладзены ў арыгінале.

— Добра. Паэзія не перакладаецца! А ці перакладаецца інтэлектуальная проза; альбо — наколькі перакладаецца інтэлектуальная проза?

— Можна зрабіць пераклад лепшы за арыгінал, можна горшы, але немагчыма зрабіць тоесны. Што там казаць пра другія мовы, той самы тэкст на нашай роднай, беларускай, але выдрукаваны «лацінкай», «тарашкевіцай» ці «наркомаўкай» будзе мець нешта, што назаўсёды застанеца ў сваёй сістэме знакаў, што ні тэрэтычна, а тым болей практычна немагчыма перанесці ў іншую знакавую сістэму. Пераклад з «наркомаўкі» на «тарашкевіцу» (і наадварот), з «лацінкі» на «кірыліцу» (і наадварот) — гэта заўсёды страты.

— Абсалютна тоесны пераклад немагчымы. З гэтай сумнай аксіёмай, здаецца, пагаджаюцца ўсе. Але давайце паспрабуем вылічыць, наколькі магчымы пераклад. Згадаем «бухгалтэрыю» і акрэслім пытанне наступным чынам. В.А., чытаючы апавяданне Янкі Брыля, прачытае яго сэнсы на сто адсотак. (Відавочна, В.А. можа вычытаць у Янкі Брыля такое, што той, як кажуць, «ні сном, ні духам», і адначасна шмат таго, што ўкладаў у свае словы аўтар, застаецца па-за досведам В.А. Але мы на

гэта забудземся.) На колькі адсотак прачытае В.А., скажам, Фрыдрых Ніцшэ пасля таго, як Васіль Сёмуха перакладе «Так сказаў Заратустра» з нямецкай мовы на беларускую?

— Якое пытанне — такі і адказ. Сёмуха, — паколькі нямецкая мова і ментальнасць яму не родныя, — вычытае ў Ніцшэ прыкладна шэсцьдзесят адсотак у параўнанні з адукаваным немцам. З гэтых шасцідзесяці адсотак пры перакладзе на беларускую мову застаецца недзе трыццаць. А спадару В.А., думаю, у лепшым выпадку дастанеца адсотак дваццаць пяць ад сапраўднага Ніцшэ.

— Дзякуй і за гэта. Але хацелася б усё ж такі паболей.

— У рэальнасці і выходзіць «паболей» — дзякуючы метаду кампенсцыі. Добры перакладчык ведае, дзе і што ён траціць, дзе і што ім губляецца аб'ектыўна (рознасць моў, досведаў) і суб'ектыўна (магчымасці перакладчыка ў кожным канкрэтным выпадку). І ў той ці іншай меры кампенсуе страты за кошт сваіх эмоцый, свайго інтэлектуальнага і духоўнага вопыту. У ідэале кампенсцыя можа дасягаць амаль ста адсотак. Не выпадкова перакладчыкі, бывае, кажуць: ён (хтосьці) пераклаў К. на ўсе сто дваццаць.

— Ёсць пераклады, якія адыгрываюць у гісторыі культуры таго ці іншага народа ролю, з якой не раўнуюцца арыгінальныя творы (да прыкладу, «Біблія» Францішка Скарыны). Адкуль тады даволі ўстойлівае меркаванне, што пераклад, можа, і творчасць, але другога гатунку? Што скажа на гэта Васіль Сёмуха? І ў чым, на яго думку, адрозненне перакладчыка ад, скажам, паэта ці прэзаіка?

— Прынцыповага адрознення няма. Перакладчык аддае свой талент перакладу, прэзаік (паэт) — уласнаму твору. Адрозненне пачынаецца тады, калі за пераклад бяроцца паэт (празаік). Для прэзаіка (паэта) пераклад — гэта сапраўды творчасць другога гатунку, ён ніколі не заахварае на

перакладны твор лепшую рыфму, ідэю, якая яму самому спатрэбіцца... дзеля перакладу, а пераклад дзеля сябе маюць перакладам, мае з гэтай своесаблівых трэнінг, а часам нават і «хопіць» сёе-тое з перакладу для ўласнага твора. Адным словам, сапраўдны перакладчык аддае перакладу ўсё, што ў яго лепшага, а перакладчык-паэт (празаік) аббірае пераклад на колькі можа. Восем так рэдка здараюцца ў апошніх пераклад конгеніяльныя ўласным творам.

— Спадар Васіль, сваімі перакладамі Вы разбурылі адзін з найбольш абразліва для беларусаў міфаў аб няздольнасці «вяскавай» мовы вытрымаць цяжар тафізічнай лексікі, натуральнай для беларусаў інтэлектуальных культур, прынамсі, сучаснай. Аднак яшчэ нярэдка можна чуць рэха гэтага міфа. Дык, можа, ён усё-меў (мае) пад сабой нейкія падставы?

— Меў (мае), але... яны не ў мове, а ў яе функцыянальнай абмежаванасці, якая была справакавана пэўным ідэалагічным варункамі... А сам міф ляюты адных і дурноты другіх. У мове ёсць даволі (і яшчэ застанеца) тэрмінаў, сэнсаў каб выказаць сапраўдна думку. Зрэшты, сярод тых, хто грунтоўна ведаў мову, гэты міф ніколі ўспрымаўся інакш, як цемрашальства вяртая ўвагі недарэчнасць.

— Неяк Вы параўналі перакладчыка з акцёрам (кожны новы пераклад, як роля). З гэтага і пытанне, якое звычайна прыканцы гутаркі задаюць журналісты ліцэдзем. Якую кнігу яшчэ хацелі перакласці Васіль Сёмуха?

— Не ведаю. Я ніколі не пераправа наперад, што буду перакладаць. Хіба ў раней думаў, што буду працаваць са Скарына Дабравесцем, Бібліяй? Я ведаю адно, наступны тэкст будзе больш складаным перакладу за папярэдні. Інакш пераклад перастае быць творчасцю і ператвараецца перапісанне.

— А што перакладчык Васіль Сёмуха ніколі не адужае?

— «Горныя вяршыні» (усміхаецца).

— Дзякуй! (усміхаюся).

Матэрыял падрыхтаваў...

Фрыдрых Ніцшэ

3 КНІГІ «ТАК СКАЗАЎ ЗАРАТУСТРА»

ПРА АДСТУПНІКАЎ

I

Ах, паваяла і пажухла ўсё, што яшчэ нядаўна зелянела і стракацела на гэтым поплаве! А колькі мёду надзеі насіў я адгэтуль у свае вулі!

Усе маладыя сэрцы ўжо пастарэлі, і не тое каб пастарэлі, як стаміліся, сплошліся, супакоіліся, сплошліся — яны называюць гэта так: «Мы зноў зрабіліся пабожнікамі».

Яшчэ нядаўна бачыў я, як на світанку смела ішлі яны па дарозе сваёй: але здарожыліся іхнія ногі спазнання, і вось плявузгаюць яны цяпер на смеласць сваёй зары!

І праўда, быццам у скоках, калісьці лёталі іхнія ногі, пад ухвальны смех сваёй мудрасці; а цяпер яны адумаліся. Толькі што я бачыў, як, унурыўшыся, паўзуць яны да крыжа.

Вакол свету і свабоды пырхалі яны калісьці, нібы камары і маладыя паэты. І вось, крыху пастарэўшы, крыху памаладзеўшы, яны ўжо запечныя лежні, цемрашаль і дэвоты.

Магчыма, таму панікла іхняе сэрца, што адзінота, быццам кіт, праглынула мяне? Магчыма, пакутліва доўга, але марна ўчувалася іхняе вуха да поклічу маіх сурмаў і веснікаў?

Шкада! Заўсёды знаходзіліся і такія, чыё сэрца не разлучаецца з мужнасцю і дэрскасцю, чый дух царплівы і вытрывалы. А астатнія — баязліўцы.

Астатнія — гэта заўсёды большасць,

штодзённасць, многія мноствы, лішнія: усе яны баязліўцы!

Хто падобны на мяне, таму на долю выпадзе перажыванні, падобныя на мае, так што першымі яго прыцялямі будуць блазны і нябожчыкі.

А другія — тыя, што назавуць сябе ягонымі *вернікамі*: ажыўлены натоўп, шмат любові, шмат шаленства, шмат дзіцячага шанавання.

Хай жа не прылепіцца да іх сэрцам той, хто падобны на мяне; не паверыць у гэтую вясну і цвіценне лугу той, хто ведае чалавечы род, — непастаянны і душою малы!

Калі б яны *маглі* інакш, яны і *хацелі* б інакш. Тое, што напалавіну, заўсёды руўнуе. Калі лісце жаўце — на што ж тут скардзіцца!

Хай яны ляцяць і падаюць, пакінь іх, Заратустра, і не шкадуй! Лепей зрываць іх бурнай віхурай — зрываць гэтае лісце, Заратустра, каб адляцела прэч ад цябе ўсё *завялае*!

II

«Мы зноў сталі пабожнікамі», — прызнаюцца гэтыя адступнікі, а многія з іх яшчэ і баяцца прызнацца.

Я гляджу ім у вочы, проста ў румянец іхніх шчок: вы тыя, хто зноў *моліцца*!

Але гэта ганьба — маліцца! Ганьба не ўсім, а мне, табе і кожнаму сумленнаму. Ганьба *табе* — маліцца!

Ты добра ведаеш: твой баязлівы дэман у табе, што так любіць малітоўна складаць рукі або трымаць іх на каленях і ўвогуле любіць спакой, — гэты баязлівы дэман кажа табе: «Ёсць Бог!»

Але ў такім разе і ты належыш да тых, хто баіцца святла, каму яно ніколі не дае спакою: з кожным днём табе дэвядзецца ўсё глыбей хаваць галаву ў цемру і ў чад!

Праўда, латвы ты выбраў час: бо вось зноў пырхаюць начныя птушкі. Настаў час усіх, хто баіцца святла, — вечар, час святкавання, калі нішто не «святкуецца».

Я чую і адчуваю: прыйшоў час іх урачыстых шэсці і палявання — палявання раслабленага, вялага, квюлага, на нях, калі пад цікі крок мармычуць малітвы.

— час палявання на душэўна-шчодрых дэвотаў: зноў пастаўлены ўсе пасткі, каб лавіць сэрцы! І дзе толькі не падыму заслону, адусюль вылятае ўспалошаны начны матылёк.

Напэўна, ён быў там не адзін! Я адчуваю, што ўсюды пазапаўзалі маленькія абшчыны, і дзе толькі ёсць якая каморка, там знойдзеш і багамольцаў, і адчуеш іх пах.

Цэлыя вечары сядзяць яны і вядуць: «Дай нам зноў быць дзецьмі, каб казаць: «Божа літасцівы!» Набожныя цукернікі папсавалі ім языкі і страўнікі.

Альбо цалюткі божы дзень дзівацца на хітрага павука-крыжака, які падпасвае здабычу і прапаведуе іншым павукам словы мудрасці: «Пад крыжамі зручна плесці сеткі!»

Альбо цэлыя дні выседжваюць з вудамі на балоце і лічаць сябе *глыбокімі*, але тых, хто там ловіць вудамі, дзе няма рыбы, я б нават павярхоўнымі не назваў!

Альбо пабожна-замілавана вучацца іграць на арфе ў песняра, які сваёю іграю вымацавае дарогі да сэрца маладзічак, бо стаміўся ён ад старых баб і іхніх падахвотак.

Альбо вучацца трэсціся ад жаху ў цёмным пакоі ў якога-небудзь прыдурка-ву-

чонага, які ўсё чакае духаў, і пры гэтых дарэштых спаражняюць свой розум!

Альбо прыслухоўваюцца да флюіста старога вандроўнага шарлатана, які перамаўляе іх у журботна завьўнага ветру гукавую ласць; вось і цягну следам за ветрам прапаведуе паньчылімі гукамі скруку.

А некаторыя парабліліся начнымі таўнікамі; яны навучыліся дудзец у каляску, рабіць начны абыход і будзіць іх ад якога даўно ўжо спачыла.

Пяць выслуўаў з старых паданняў я ўчора ўначы каля садовага мура стомленых, панурых, усохлых начных таўнікоў:

«Як на Айца, дык Ён не думае пра сваіх дзяцей, у людзей ніколі — бацькі, куды лепшыя!»

«Ён нават стары! І зусім ужо клапоціцца пра сваіх дзяцей»; — адзін другі вандроўнік.

«Хіба ёсць у іх дзеці? Ніхто не ведае гэтага даказаць, калі ўжо і Ён сам не даказвае! Мне хацелася б, каб Ён раз прывёў пераканаўчы доказ».

«Доказ? Ды калі тое было! Не думай гадка ў Яго з доказамі — Яму нават каб Яму *верылі*!»

«Так, так! Вера робіць Яго правым — вера ў Яго. Так было павялося ў нас, бацькоў! Так яно ідзе і ў нас!»

Так гутарылі дwoх начных вартунаў якія баяліся святла, і потым паньчыліся ззелі ў свае жалейкі: было гэта ўчора каля садовага мура.

А ўва мне сэрца калацілася ад смеху і хацела вырвацца, і не ведала куды апусцілася ў маю нутробу.

І праўда, я памру, бадай што, ішоўшыся смехам, бачачы, як яны ўпываюцца, а начныя вартунаўнікі запану-

Уладзімір АРЛОЎ

ВЕРСЭТЫ

сцены мазанкі.

Ты мая першая жанчына,
скажу я, і таму ты ўмееш
вяртаць час.

Ты мая першая жанчына, і
таму час не ўладны над табой.
Ты — мая першая жанчына...

Сустрэнуцца над сталом нашы
шклянкі.

Сустрэнуцца на стале нашы
рукі.

Сустрэнуцца на краі сусвету
нашы целы.

Памятаеш, ты варажыла мне
па расколінах сцежкі?

Памятаеш, ты варажыла мне
па птушыных пёрах?

Памятаеш, ты варажыла...

Яе смуглыя пальцы прабягуць
па лініях майго няспраўджанага
лёсу.

Яе гагатавыя вочы ўведаюць
прышласць.

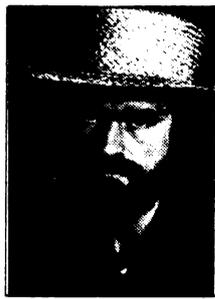
Яе вусны журботна прашэп-
чуць: о ромэ, ромэ...

Яе голас будзе старэйшы за
яе цела.

Яе вочы будуць старэйшыя за
яе голас.

Яе душа будзе старэйшая за
гэты свет.

Мая першая жанчына выйдзе

з сутоння і прысядзе да майго
стала.

СУСТРЭЧНЫЯ

Хто гэты стары, што спрабуе
разлічыцца за віно старадаўнімі
манетамі са сцёртымі профілямі?

Хто гэтая жанчына, што
чытае ў метро ліст, напісаны
маім почыркам?

Хто гэтае дзіця, што бескла-
потна напявае імёны маёй каханай,
вядомыя толькі ёй і мне?

ПАКОЙ

Пражытыя ідуць праз наш
пакой і аддаляюцца, робячы жа-
шчэ вастрашым.

Галасы горада адзін за адным
знішчаюць у нашых целах.

Музыка гасне апошняю — у
пальцах і кончыках пальцаў.

Свет нараджаецца з ціхага
шарыку і смеху.

Дыханне твораць персікавы
шток на шчацэ.

Музыка прачынаецца crescendo
анфіладах гарачых прасцінаў.

Новая радзімка з'яўляецца на
узенькім плячы.

ПЕРШАЯ
ЖАНЧЫНА

Мая першая жанчына выйдзе
з сутоння і прысядзе да майго
стала.

Таннае віно пальцаў у канто-
вае шклянкі.

Спелы сланечнік зазірне ў
валяны шыбы.

Свежай пабелкай запахнуць

шчына ў Бозе.

Хіба не прайшоў даўным-даўно час на
памяць панаверкі? Хто яшчэ можа будзіць
сваю спачылую, светлабязную даўніну!

Даўно ўжо пакончана са старымі бо-
жышчамі; і праўда — добры, вясёлы канец
паўну на іхнюю долю!

Не «поцёмкам» давялі яна сябе да
шчыны — гэта мана! Наадварот: яны так
спыталі аднаго разу, што паўміралі ад
смерці!

Гэта адбылося, калі самае бязбожнае
было прамоўлена нейкім богам: «Адзін
з іх — Хай не будзе ў цябе іншых багоў,
як у мяне!»

— стары, раўнівы, злосны барадач аж
застолькі забыўся, што ўсе багі засмяліся
і шушкваючыся на сваіх тронах, казалі:
«Хай не ў тым боскасць, што ёсць багі, ды
не ніякага Бога?»

Хто мае вушы, хай чуе!

Так сказаў Заратустра ў горадзе, які
зваліся і які называўся «Пярэстая Карова».
Застуль заставалася яшчэ два дні дарогі да
вясняны, да вяртання да ягоных звароў; і
яго парадавалася блізкаму вяртання.

СЕМ ПЯЧАТАК,
АЛЬБО ПЕСНЯ
СЦВЯРДЖЭННЯ
ПРАЎДЫ

I

Калі я прарок і калі ўжо я поўны таго
прарочага духу, які лунае над горным
свабодам паміж двума марамі,

цяжкаю хмараю блукаючы над мінулым
і будучым; варожы душным нізінам і ўсяму
смысленаму, што не можа ні жыць ні
шмерці,

гатовы кідаць маланкі з цёмных грудзей
і зямлі святла, якія ратуюць; цяжарны
шклянкі, якія ўсклікаюць «Так!»; у чым
яду гучыць «Так!»; гатовы разліць сляпу-
е святло прароцтваў:

— але шчасны той, хто носіць гэта ва

ўлонні сваім! І праўда, доўга ён будзе
цяжкаю хмараю навісаць над скалою, той,
хто калісьці мае запаліць святло будучыні!

О, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ я не сустракаў жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю, бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

II

Калі свайго часу мой гнеў разбураў
магілы, перастаўляў пагранічныя камяні і
скідаў у прорвы старыя разбітыя скрыжалі;
калі кпіны мае, быццам бура, змяталі
парахно сатлелых слоў, і быў я памялом
усім павукам-крыжакам і ачышчальным
ветрам старым задушлівым скляпам;

калі я сядзеў, радуючыся, каля
мясцінаў супакаення старых божышчаў,
добраслаўляючы і любячы свет каля
помнікаў былым паклёпнікам на яго:

— бо люблю я нават цэрквы і магілы
божышчаў, калі праз разбураныя купалы
глядзіць сонца сваім ясным вокам; і быццам
травы і чырвоныя макі, люблю я руіны
храмаў:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

III

Калі раней да мяне прыходзіла на-
тхненне, якое брала пачатак ад таго жы-
ватворнага дыхання, ад той нябеснай неаб-
ходнасці, што нават выпадковасці прымушае
вадзіць зорны карагод:

калі я смяяўся калісьці смехам ства-
ральнай маланкі, за якою грозна, але
непакорліва ідзе гром дзеяў;

калі колісь сядзеў я з божышчамі за
гульнівым сталом зямлі і гуляў з імі ў косці,
так што зямля дрыжала і пакрывалася
шчылінамі, вырываючы ў прастору патокі

агно:

— бо зямля — гэта стол божышчаў,
які ўздрыгае ад гульнівых касцей і новых
творчых прамоваў:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

IV

Калі за адзін глыток выпіваў я калісьці
пеністы моцны трунак з кубка, у якім была
прыгатаваная сумесь усіх рэчываў:

калі рука мая змешвала разам далёкае
і блізкае, дадаючы агню ў дух, да цяпленняў
— радасць, да благога — добрае;

калі я сам — драбінка той выбаўленчай
солі, чыёй слай у тым кубку нараджаецца
добрая сумесь:

— бо ёсць соль, якая звязвае дабро са
злом, і нават самое зло будзе добрай
прыправай і шумавіннем лішку, што б'е
цераз бераг:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

V

Калі я люблю мора і ўсё, што роднаснае
мору, асабліва калі яно гнеўна супярэчыць
мне;

калі ёсць ува мне тая радасць пошуку,
што імкне ветразі насустрач нязведанаму,
калі ёсць у радасці маёй радасць марака;

калі колісь радасць мая ўсклікала:
«Бераг знік з вачэй — сёння апалі з мяне
апошнія пугі,

— бясконцасць бушуе навокал, дзесьці
там, далёка, вабна, панадна ззяе прастора
і час, наперад! Маўцыйся, старое сэрца!»:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі

пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

VI

Калі дабрачыннасць мая — дабрачын-
насць танцора, і я часта абедзвюма нагамі
ныраў у залаціста-аксамітны экстаз;

калі злосць мая — злосць смяшлівая,
што жыве сярод ружаў і пад лілеямі;

— а ў смеху ўсё благое адно каля
аднога, але асвячонае і апраўданае боскасцю
сваёю;

— і калі ў тым альфа і амега мая, каб
усё цяжкае зрабілася лёгкім, усякае цела
— каб танцавала, а дух зрабіўся птушкай:
і праўда, гэта і ёсць альфа і амега мая!

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

VII

Калі колісь я прасціраў над сабою ціхае
неба і на сваіх крылах імкнуўся ў свае
нябёсы;

— калі, гуляючы, я плаваў у глыбінях
святла, і птушка-мудрасць прылятала да
свабоды маёй;

— і казалі мне так: «Зірні, няма ні
верху, ні нізу! Усюды ўзлятай, хай тое
ўгору, хай тое ўніз — ты ж лёгкі! Спявай!
Перастань гаварыць!»:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да
Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі
пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны,
ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую
кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Пераклаў з нямецкае
Васіль СЕМУХА.

Ямузычна развітаўся з А. І гэтак жа паспрабуе развітацца са сваім першым сябарам па Дому Герцэна, — далікатным паэтам, які сказаў пра А.: «... зайздросчу гэтай жанчыне».

Я, вядома, не спытаў, чаму ён зайздросіць, бо адразу адчуў, што ягоная зайздрасць — ажурная загадка, эолавая чарацінка, якую дакранаюцца да еўрапейскай Ліліт і памагаюць разблытваць тонкае плеціва семантыкі, каб жанчыну-абстракцыю ператварыць у жанчыну-сястру.

Сястра — крухмальны матылёк на трыумфальным попітры; Сястра — адзіныя два склады, якія вымаўляе канцэртная ластаўка і з чатырохмоўнага Менска даносіць Іх у венскі лес. Ясны страх утварае гэтак мласэрнае слова, і пад светлай лямпаю гэтага цудоўнага страху мая любімая проза — раман «Сястра» — прачытаецца, як жаданы сон.

Калі сумую па юным крэпдэшыне начной маладосці, той самай, над якою свеціць маланкавы атрамонт эпістальярных зор: калі душу сціскае шпшынавы абруч узвышанскага Менску, — заўсёды перачытваю гэтую франтонную кнігу, вылепленую з вакзальнае гліны і ўмацаваную клавесіннымі струнамі. Рэальна бачнае адразу патухае, і за калючую сцябліну я выхопліваю ласкавы змрок мінулага. І апынаюся ў кавярні, што некалі была на Каломенскай, непадалёк ад Віленскага базарчыка. І чакаю там Вацю Браніслаўца...

Ваця з'яўляўся, як аглушанае цягнікам прыстанцыйнае безназоўнае дрэва, якому сваімі маладымі, але ўжо ўкамянелымі галінамі няма каго цешыць. Няўцямна аглядаў дымную кавярню, мусіць, шукаў, каб з кім пасварыцца, але нікога прыдатнага дзеля сваркі не знаходзіў, таму незадаволенна хаваўся ў цёмным кутку, дзе было вольнае крэсла.

Вясёлы падавальшчык прыносіў яму піва, але Ваця не заўважаў ні падавальшчыка, ні яго вяселасці — так і праседжаў нерухома ў сваім панурым кутку да самай апоўначы, да той цёплай вугальнай цемры, што заўсёды поўная правінцыйным жаданнем незадаволеных вандроўнікаў заваяваць свет.

Забыты спакоем, Ваця думаў пра Сястру.

Я ніколі не трывожыў яго, дапіваў сваё піва і выходзіў з кавярні. Мяне цешыла тое, што я зноў убачыў Вацю Браніслаўца — лірычнага пакутніка, няспраўджанага паэта. Літаратурных герояў не трэба трывожыць нават і тады, калі вы маеце шчаслівую магчымасць за калючую сцябліну выхопліваць ласкавы змрок мінулага. Інакш, хлеб літаратуры ператворыцца ў камень...

Я йшоў па Каломенскай, і вакол мяне цягнуўся фартэп'яны гай менскага змяркання.

Я ведаў, што ўбачу яшчэ і цырульніка Абрама Ватасона, што пачую яго прафесійнае прызнанне: «Я паразумнеў, голячы разумныя твары». О, мне заўсёды хацелася на яе дакрануцца да прачытанага, зноў і зноў хацелася чуць з вуснаў цырульніка іранічную самаатэстацыю, у якой на яркае імгненне ўзвышанскі Менск ператвараўся ў местачковы

Ерусалім.

І я пачуў тое дасціпнае прызнанне. І Абрам з блакітнай брытвай у руцэ, чарговы раз прамовіўшы «я паразумнеў...», не заўважыў мяне, бо і ў яго цырульні, як і ў той дымнай кавярні, было людна.

На Койданаўскай юны нячэсаны маладняковец з папяроскаю за чырвоным вухам і чырвоным касніком на грудзях ляў Змітрака Бядулю, а побач з маладнякоўцам стаяла чарнявая маладнякоўка і таксама нешта пакрыквала пра Бядулю. Ужо з месца як яны жывуць разам, і ўжо з

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК

ЯШЧЭ АДНО РАЗВІТАННЕ

(Урывак з ego-essai «Стомленасць Парыжам»)*

А цяпер, вядома, не даюць грошай — ні царскіх, схаваных, ні новых, савецкіх, і літаратурным рэвалюцыянерам даводзіцца жыць у нейкай халоднай будыцы на Койданаўскай. Раз на дзень яны распальваюць пагнуты прымыс, а найчасцей — грэюцца сваімі нішымымі пачуццямі ды такім вольным змаганнем з буржуазнымі тыпамі ў беларускім пісьменстве...

Мы суіснуем з яўрэямі павярхоўна, рэдка пераплятаемся каранямі — часцей кронамі. Паміж імі, старажытнымі музыкантамі, і намі, маладымі танцорамі, здараецца, рвуцца струны і лопачуцца бубны, і глыбее пераадолены егіпецкі пясок, на якім, акрамя пакуты і злавеснага ценю Тарквемады, нічога не вырастае...

Па-над Свіслаччу, на прыбярэжнай вуліцы, я слухаў званы, распознаючы ў іхняй музыцы малады візантыйскі смутак. Я ўзвышаўся над медным воньтам сталасці і за адну хвіліну нанова пражываў усё сваё дзяцінства — за тую самую касмічную хвіліну, за якую сваё дзяцінства пражывала і Сястра — хутаранская каралеўна Маня Ірмалевічанка...

Праз адбеленыя палотны вечаровага Менска праступалі парыжскія настальгічныя контуры, і я шкадаваў, што ў Парыжы — гэтым мастацкім Ерусаліме — ніколі не былі паэты, якія, маючы талент усясветны, усё ж павінны былі там пабываць. Сярод іх — Янка Купала. Магчыма, я памыллюся, кажучы: мусілі, магчыма, шкадаванне мае зусім няпэўнае. Аднак жа раўна тое, што вынікла яно з мінорнай загадкавай ноты Міхася Стральцова, якая невыпадкова згадалася мне ва ўзвышанскім Менску: «...Ты вольны ніколі не быў ні на Міжземным моры, ні ў Парыжы...»

Я сядзеў на вадэільную конку і ехаў з Пляца Волі да Брэсцкага вакзала, шчодро залітага зялёным брызентавым дажджом; ехаў, каб толькі ехаць, бо ніякага пільнага клопату ў мяне не было, бо нягледзячы на змярканне, душу цешыла ранішня лёгкасць.

Самы лепшы адпачынак — ехаць

у дождж на концы, і я цудоўна адпачываў, зазіраючы ў фіялетавыя калюгі, у якія траплялі і не танулі квадратналобыя ліхтары Бабруйскай вуліцы.

Я не шкадаваў, не ўздыхаў і не плакаў.

Я прамінаў Бабруйскую вуліцу, ехаў па Маскоўскай, і Брэсцкі вакзал сустракаў мяне кадзільным дымам.

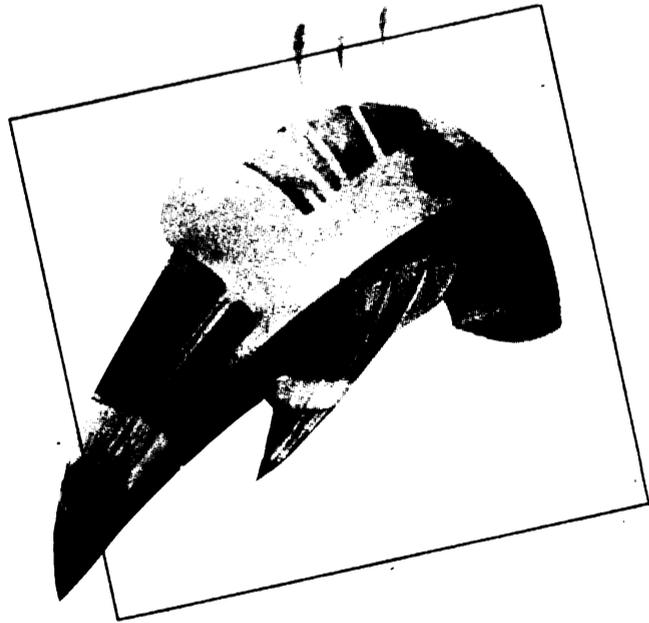
Брэсцкі вакзал выносіў у Еўропу, нібы на могілкі, чыгунныя труны з дубовымі хмарамі і льяным далягладам...

Але ж надоўга калючая сцябліна

ніколі не заставалася ў маёй далоні. Ласкавы змрок мінулага пакідаў мяне, праплыўшы над кафэ «Pingvin», над яго плёскімі дахам, улагоджаным то вучнёўскім трэмала, то прафесійным мещца-сапрана. Ласкавы змрок хаваўся пад кітайскімі дыванамі прывіднай гасцініцы «Европа». І тады з Менска я вяртаўся ў Мінск, і з жалем глядзеў на любімую прозу, разгорнутую на непрытомнай фразе — «Навокал маўчыць дзерава, камень і жалеза».

Неяк уночы, спрабуючы злавіць калючую сцябліну, я ніяк не мог заснуць. І тады з усяго карыснага, на што ў тую хвіліну быў здатны, выбраў адно — да гастронамнага ранку глядзеў са свайго чацвёртага паверха на рэматычныя дзверы аптэкі, што, дыхаючы багдадскім але-ем, неонава пакалыхваліся насупраць майго немешкага дома, — і да ранку ж, да першага гастронамнага крыку, экстатычна паўтараў: «... навокал маўчыць дзерава, камень і жалеза...»

Я ведаў, што пасля гэтае ночы я

пазвано свайму сябру, і мы пойдзем на Даўгабродскую вуліцу, і над намі канцэртная ластаўка будзе па складах вымаўляць мласэрнае слова Сястра.

«... зайздросчу гэтай жанчыне», — сказаў пра А. мой сябар, першы садоўнік беларускага альпінарыя, ахоўнік таго нязвыклага камяністага саду, у якім растуць лазурныя кветкі для цудоўных капрызніц.

У Заходнім Берліне я бачыў скульптурны партрэт найцудоўнай егіпецкай капрызніцы, якая злавала на Тутмеса, што забыўся стварыць для яе лазурныя кветкі. І вольны памылка забыўлага Тутмеса вы-

праўлена, у беларускім альпінарыі выраслі гэтыя кветкі.

Зрэшты, мой сябар і сапраўды апостал забыўласці. Ён з лёгкай непрактычных філосафаў, заўсёды трэба напамінаць, што яшчэ і паэты, што яны ажурна іранізавалі да еўрапейскай Ліліт таксама, зусім не ведаючы аб тым, выправілі памылку старажытнага скульптара. Праз неверагодную сцісласць забыўласць мой сябар, напрыклад сцвярджае, што нарадзіўся ў ІІ годзе. Аднак жа будзе бліжэй праўды, калі пашпартны год яго нараджэння чытаць у адваротным парадку лічбаў...

Мы йшлі на Даўгабродскую вуліцу адным з падземных пераходаў у аранжавыя гваздзікі. Я падумаў, зусім невыпадкова музыканты, іранікі і гандляры займаюць у падземных пераходах месца каля сцябліны Калі бетонная столя аўтамабільным ці нейкім іншым ластам праломіцца, то асноўны цяжар абрынецца на сярэдзіну тэразаля — якраз туды, дзе звычайна знаходзіцца тыя, хто слухае музыку, падае міласціну і купляе кветкі.

На Даўгабродскай галодныя лалі ветру таўклі ў пластмасавыя раскошу паслякамуністычных шапкі даў. Аглушаныя шыльды маўчылі замкнуты раяль. Як і тыя, што рамане «Сястра», гэтыя шыльды таксама пакінулі змагацца за сцябліну дасканаласць.

Я бараніў ад ветру гваздзікі, чуючы як стары Менск блукае цемры архіўнай паперы і сгравае гробных далонях мяккія знакі раішага правапісу, як ён лакаматы аплаквае страту Брэсцкага вакзала і пад гэты плач я пачынаў расказаць сябру пра фурмана з рычымі лейцамі — машыніста Панкрата Любчыча. Я задыхаўся ад металічнага напругі. Як вершы, чытаў напамінаючы, што пахлі волкаю волі яшчэ нечым, фізічна невытлумачальным: «... у гадзіну ночы ён павададухоўленае жалеза і сотні людзей у прасторы зямлі... Зямля адно грудзі свае: на іх паўстане вялікая адной з формаў існавання свету».

Мяне палюхаў безвыніковы боімя якому — свет. Ён утвараў прыступны славынскі камень, на

бяскрылай птушцы

апусцілася наша ду

У кавярні на Ка

менскай сам-насам

бодем, з яго адвеч

безвыніковасцю

стаўся

Браніславец.

Аўтарская здага

«І, можа, быў б

гэты толькі ліній

якую нанізвалася б

таная навала пр

свету...» — не суц

ла Вацю, а толькі

вялічвала яго неза

воленасць і само

Яму, вандроўні

скептыку,

неўладкаванаму

хару маладой стал

чуўся ў гэтай зда

цы пераадолены

лад правінцыі...

Мы прыйшлі на Вайсковую могілкі, на магілу аўтара «Сястра» ведаючы, што над ёю звисае шыльдынавы абруч узвышанскага Менска. Немагчыма пазбавіцца правінцыйнага холаду, не абдзёршы аб гэты абруч свае далоні, як і немагчыма перамагчы Парыжам па-сапраўднаму развіццём з сябрам, не змеўшы з дарогі магілы чырвоны пластмасавы цокальнік пан.

* — цалкам ego-essai «Стомленасць Парыжам» будзе надрукавана ў часопісе «Крыніца».

іс, незваротнасць, эвалюцыя, другі па-
так тэрмадынамікі, хаас, парадокс...
звычайныя словы для чалавека XX
Нават для гуманітарнага, які ніколі
выкуўся ведаць напаміны формулы.
ва досвітку зямной цывілізацыі Ары-
стотель вылучыў час як рух і час як
жыццё і пагібель. За вывучэнне пер-
аспекту адразу ўзялася дынаміка, а за
другаго — тэрмадынаміка, але ў
стагоддзі...

Калі прыходзіць новае пакаленне вучо-
нікае зграбная карціна свету, створа-
ўленнем іхніх папярэднікаў. Усяго за
стагоддзі развітку сучаснай фізікі пры-
двойчы падпадала пад сур'ёзны пе-
навуковая карціна свету.

Першае новае «светапісанне» было спа-
на тэорыяй Ньютана, якая практычна
дадала часу, бо кожны момант у
чыне, мінуўшчыне і будучыні быў
ад выпадкова выбранага іншага
шту. Планеты маглі круціцца наўкол
як уперад, так і назад, але ад гэтага
не мянялася ў асновах класічнай
Менавіта таму час у ньютанаўскай
названы зваротным. У падобнай
свету панавалі прычына-выніковыя
а значыць, здарэнне адназначна
пачатковымі варункамі. Такі сус-
таваў касмічны механізм з мноствам
стых колаў, што наладжана працавалі
макідалі месца для выпадковасцяў.

Альберт Эйнштэйн прапанаваў іншую
тэорыю. Ён нанова адкрыў час для
з'яднаў яго з прасторай і даў, што
басконнасць надае несканчальнасць
тэорыя-часавому сусвету. Але ж тэорыя
касі па-сутнасці не закранула ас-
ні дамінанты класічнай фізікі: у эйн-
штэйнаўскай дынаміцы час выступае адно
важкі *ванкавы* параметр, які не мае
нашага накірунку, што дазваляў бы
на адрозніваць мінуўшчыню ад бу-
да. Да сёння Эйнштэйн лічыў час усяго
на, хаця і даволі ўстойлівай, і не
яго ў свае раўнанні. І тым не менш,
старэў, як усе...

У сваюму асэнсаванне старую як свет
было наканавана бельгійскаму
му расейскага паходжання Іллі Пры-
гожыну. Даследчык залаўся пытаннем, чаму
фундаментальныя дысцыпліны —
хімія, матэматыка — не займаюцца
май эвалюцыі. Прыгожын адчуў тут
парадокс, які тады не ўспрымаўся
навукоўцаў, што, паводле Эйн-
штэйна, лічылі «люзію» часу проста часткай
май карціны свету.

Безумоўна, я не першы, хто адчуў
парадокс, — пісаў Прыгожын, —
вучоныя таксама яго адчувалі. Сярод
Бергсан, Хайдзгер, Уайтхэд. Але я,
займаў трошкі іншую пазіцыю.
Бергсан і Уайтхэд сцвярджалі,
навука не павінна займацца праблемамі
і эвалюцыі, бо гэтае пытанне ёсць у
філасофіі і метафізіцы. Бергсан,
аснова, заснаваў новую метафізіку і
яе метафізікай інтуіцыі, ці ме-
тафізікай прадоўжлівасці. Уайтхэд таксама
сваю тэорыю. Але мне здавалася
ёсць і іншыя шляхі, бо менавіта
пісаў той матэрыяльны свет, у якім
жывём.

Класічная тэрмадынаміка, вызначаная
тэорыяй як «адзіная фізічная тэорыя
зместу, што ніколі не будзе
зрута», уводзіць у прыроду незварот-
нае ведае вектар — «страду часу», але
гэтым апісвае адно дэградацыйнае сістэм,
злучы пытанне аб паходжанні ў пры-
родзе прагрэсіўнай эвалюцыі, якая пры-
родна да самацэчнага ўзнікнення склада-
структур, у тым ліку і біялагічных. А
калі ў сістэмах, вельмі далёкіх ад
жыцця, магчымыя працэсы самаар-
ганізацыі?

Ад навукі мінулага мы перанялі пры-
роднае фундаментальныя супярэчнасці.
Адна з іх. Пасля таго, як Дарвін
законы біялагічнай эвалюцыі, стала

відавочна, што матэрыя ўласціва памкненне
да ўскладнення, самаарганізацыі. Ключавыя
моманты вучэння Дарвіна: ідэя флуктуацый,
выпадковага адбору, стахастычных працэсаў
і ідэя эвалюцыі — незваротнага зараджэння
новых структур. Людвіг Больцман, магчыма,
адзін з найвялікшых фізікаў-тэарэтыкаў усіх
часоў, скарыстаў ідэю «эвалюцыі» для
вытлумачэння паводзінаў газаў. Галоўны
ягоны вывад: энтрапія (мера беспарадку
сістэмы) знаходзіцца ў непасрэдным звязку
з імавернасцю, адборам і надзвычай нагад-
вае тое, што адкрыў Дарвін. Аднак вынік
у Больцмана процілеглы — імавернасць
робіцца максімальнай, калі дасягнута абса-
лютная аднастайнасць, набліжэнне да

СВЕТ НАШ НЕЗВАРОТНЫ

ўстойлівасці мае
сэнс забывання
першапачатковай
структуры, яе
знішчэння.

То, мажліва,
мелі рацыю і
Дарвін, і Боль-
цман? Як сумясіць
непазбежнае раз-
бурэнне ўсіх
структур і іх ства-
рэнне, самаар-
ганізацыю?

Другая супярэчнасць, пэўна, яшчэ глы-
бейшая. Галоўныя рысы класічнай механікі
— зваротны характар перамяшчэння і аб-
салютны дэтэрмінізм (залежнасць ад зада-
зменных варункаў). Кірунак часу не адыгры-
вае ніякае ролі. Ні адбору, ні незваротных
змен няма. Квантавая механіка таксама
базуецца на зваротнасці і дэтэрмінізме. Дык
якая ж тады роля часу? Для нас, звычайных
жывых людзей, «люзію» часу Эйнштэйна
надзвычай рэальны. Гэта рэальнасць нашай
штодзённай практыкі, нашых спадзяванняў
і перасцярог. Нарэшце, рэальнасць нашай
адказнасці за лёс свету сённяшняга і
заўтрашняга, свету, што мяняецца хутка і
незваротна. Закон з'яўлення энтрапіі адк-
рыты Клаўзіўсам (у ізаляванай сістэме
энтрапія імкнецца да максіму — і ў выніку
пануе хаас), між тым, ён падае некаторыя
з'явы, напрыклад, зваротны ход здзейсненых
ужо падзей, — толькі малаімавернымі, але
ж не немагчымымі. Як жа сумясіць гэта
са скіраванасцю часу?

Выснова, якая цяпер здаецца мне цал-
кам натуральнай: незваротнасць — вельмі
глыбінная, карэнная ўласцівасць нашага
свету. Больш важная, чым нават адбор па
выпадковых прыкметах. Гэта якасць не-
універсальная, аднак менавіта з яе выцякае
абмежаванне мажлівасці прадказання буду-
чыні...

Іншымі словамі, не ўсё на свеце
распісана наперад, і тое-сёе можа залежаць
ад нашай волі, ад нашых учынкаў. Аднак
гэты вывад робіць наш сусвет неадназнач-
ным. Выходзіць, што існуе класічна дэ-
тэрмінаваны свет зваротных з'яў і
роўналежны яму іншы, незваротны, непрад-
казальны. «У нашым Сусвеце, які пашыра-
ецца, раўнаважныя сістэмы суіснуюць з
нераўнаважнымі, што жывуць паводле
іншых правілаў. Сістэмы, блізкія да стану
раўнавагі, сапраўды наводзяць сябе ў адпа-
веднасці з бальцманаўскай парадыгмай:
структуры разбураюцца. Калі такую сістэму
растрывожыць не вельмі моцна, то яны
вяртаюцца да стану раўнавагі. Але ў
варунках, дастаткова далёкіх ад раўнавагі,
сістэма можа стаць няўстойлівай. У нейкі
момант у так званым пункце біфуркацыі
(разгалінавання) зварот да пачатковых ва-
рункаў робіцца неабавязковым. *З'яўляецца
выбар!»*

Ад ідэі, згодна з якой энтрапія можа
прыводзіць не да дэградацыі, а да спарад-
жэння новага парадку, быў адзін крок да
адкрыцця тэорыі дысіпатыўных структур
(г.зн. — такіх, для падтрымкі якіх патра-
буецца больш энэргіі, чым для падтрымання
тых, на змену яым яны прыходзяць).
Менавіта за гэта адкрыццё ў 1977 годзе
прафесару свабоднага ўніверсітэта ў Брусэлі
Іллі Прыгожыну прысуджана Нобелеўская
прэмія па хіміі. Адна з асноўных аспектаў
тэорыі: яна дазваляе на аснове фізікі і хіміі
вызначыць, чым абумоўліваецца
накіраванасць часу, час злучаны з рухам,
з эвалюцыяй.

Гэта адкрыццё вельмі глыбокія змены

ў нашых уяўленнях аб прасторы і дынаміцы,
а ў канчатковым выніку — у нашай ацэнцы
месца, якое займае чалавек у прыродзе.
Магчыма, хутка будзе створана трэцяя
карціна светабудовы, адрозная ад папя-
рэдных, у якой, нарэшце, знойдзецца месца
для часу і людства?

Такім чынам, час звязаны са ступенню
складанасці сістэмы. Складанымі сістэмамі
найперш лічацца біялагічныя. Але прырода
багатая на ўзроўні складанасці. Адным з
наглядных прыкладаў таго, што жыццё мае
значна глыбейшыя вытокі, чым лічылася да
нядаўняга часу, з'яўляецца «хімічны
гадзіннік» — хістальныя рэакцыі, найперш,
рэакцыя, адкрытая рускім хімікам Барысам

Белавусавым. Іллі Прыгожын лічыць падоб-
ныя працэсы адным з галоўных эксперы-
ментальных падцверджанняў сваёй тэорыі.
Вадкасць у колбе праз роўныя прадзелы
часу без уздзеяння звонку мяняе колер.
«Эксперымент сапраўды вельмі просты, і
тым не менш гэта, напэўна, адзін з самых
важных эксперыментаў нашага стагоддзя!
Але што адбываецца? Аснова хістальнай
рэакцыі — наяўнасць двух тыпаў малекул,
напрыклад, чырвоных і сініх, здольных
ператварацца з адных у другія. Мы звычайна
думаем, што хімічная рэакцыя — гэта
хаатычныя «сляпыя» сутыкненні часцінак.
Паводле падобнай логікі ўзаемныя ператва-
рэнні двух рэчываў мусяць прыводзіць да
пасярэднага колеру рашчыны з выпадко-
вымі пошугамі чырвонага ці сіняга. Але
найперш далёкіх ад раўнавагі варунках
адбываецца нешта абсалютна іншае: раш-
чына цалкам робіцца чырвонай, потым
сіняй, потым зноў чырвонай. Ат-
рымліваецца, быццам малекулы
ўсталёўваюць сувяз паміж сабой на вялікіх,
макраскапічных адлегласцях праз вялікія
макраскапічныя прадзелы часу. З'яўляецца
нешта падобнае да сігналу, згодна з якім
усе малекулы іншага колеру рэагуюць
адначасна, а значыць, сістэма дзейнічае як
адно цэлае. Такія паводзіны традыцыйна
прыпісваліся голькі жывому, а цяпер ясна,
што яны магчымыя і ў сістэмах параўнальна
простых — нежывых».

А вось — прыклад з жыцця насякомых.
Мурашак, каб дабрацца да ежы, неабходна
прайсці па шляху, які раптам раз-
галіноўваецца на дзве сцежкі. Па волі
выпадку на адну з іх пераходзіць болей
мурашак, чым на другую. Верагодна, пах
ежы на першай адчуваецца болей моцна.

Праз невялікі час усе мурашы ўжо ідуць
менавіта па гэтай сцежцы. Такім чынам,
сістэма набыла ўстойлівасць, самааргуля-
валася. Прыгожын выказвае меркаванне,
што ягонае тэорыя (якая ўлічвае фактар
часу) можа працаваць ва ўсіх галінах, дзе
існуе хоць які від руху. Не адно ў фізіцы
ці хіміі, але і ў біялогіі, астраноміі, а
галоўнае — у жыцці чалавека і грамадства.
«Я думаю, што калі б не было сістэм,
здольных самаарганізоўвацца, то жыццё не
ўзнікла б. Галоўнае, што мы прыйшлі да
ідэі матэрыі, якая істотна адрозніваецца ад
класічнай. А таму вечная спрэчка матэры-
ялістаў і ідэалістаў цалкам дарэчная.
Класічная матэрыя была чымсьці
аўтаматычным, як маятнік. Цяпер мы бачым
матэрыю значна больш дынамічнай. Жыццё
перастае лічыцца выпадковасцю. З-за таго,
што ў рамках класічнай тэрмадынамікі
неверагодных здарэнняў у прынцыпе не
бывае, існавала гледзішча, згодна з якім
жыццё — толькі ненаўмысны інцыдэнт у
гісторыі Сусвету, своеасаблівае флуктуацыя,
якая чамусьці здольная самападт-
рымлівацца. Цяпер ад гэтай памылковасці
можна ўпэўнена адмовіцца. Я б сказаў так:
жыццё ўзнікае кожны раз, калі з'яўляецца
нейкі тэкст і адпаведны яму «чытач». Ва
ўмовах, далёкіх ад раўнавагі, назіраюцца
хістанны, у якіх адчуваецца вызначаная
паслядоўнасць, падтэкст! А што такое жы-
ццё? Нельга забываць, што жывыя сістэмы
фармаваліся пад уздзеяннем гравітацыі,
якая забяспечвала арыентацыю ў прасторы,
у атачэнні электрамагнітных палёў, а так-
сама пад уплывам рытмаў — сутачных,
гадавых ды іншых, што існуюць на нашай
планеце. А значыць, рашаючую ролю муслі
адыгрываць тыя хімічныя працэсы, якія
тонка адгукваюцца на змены знешніх умоваў,
варункаў. Верагодна, мы толькі пачынаем
разумець прыроду. Чалавек толькі пачынае
вылучаць яе — з сярэдзіны, улічваючы і
сваю асабістую прысутнасць у сусвеце,
браць пад увагу і свае пачуцці ды эмоцыі».

З «пачуццямі ды эмоцыямі» лучыцца
яшчэ адзін выказ Іллі Прыгожына: «Га-
лоўнае — не сіла, а архітэктурна ўздзеянне
на складаную сістэму. Малыя, але правільна
арганізаваныя ўздзеянні маюць надзвычай-
ны эфект... А моцныя, але няправільныя,
«лабавыя» высклікі не даюць пажаданых
вынікаў і нават нясуць шкоду, калі супя-
рэчнасць уласным тэндэнцыям развіцця
сістэмы». Ці не ў згодзе з гэтым правілам
доўжыцца гісторыя людства? Не будзем
забываць, што «мы жывём у небяспечным
і нявызначаным свеце, які дае не пачуццё
спячонай упэўненасці, але адчуванне памяр-
коўнага спадзявання...»

Матэрыял падрыхтавала
Галіна БУЛЫКА.

«Віртуальная прастора». Юры ГЕРАСІМЕНКА.

Культура

ШТОТЫДНЁВАЯ
ГРАМАДСКА — АСВЕТНИЦКАЯ ГАЗЕТА
выдаецца з кастрычніка 1991 года

Заснавальнік —
Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь

Галоўны рэдактар — Вольга ПАТАВА

Нам галоўнага рэдактара —
Людміла КРУШЫНСКАЯ

Рэдкалегія:

А. ВАНЦКІ, В. ГЕДРОЙЦ, У. ГІЛЕП,
Н. ЗАГОРСКАЯ, С. ЗАКОННІКАЎ,
А. КУДРАВЕЦ, М. КУПАВА, В. РАКІЦКІ,
В. СКВАРЦОЎ, К. ТАРАСАЎ, А. ТРУСАЎ,
В. ТУРАЎ, В. ШАРАНГОВІЧ.

Адказны сакратар — Віталь ТАРАС
Мастацкі рэдактар — Наталля ОВАД
Камп'ютэрная верстка — Віктар ДНЯПРОЎСКІ
Карэктар — Мая КЛІМКОВІЧ

Адрас рэдакцыі:
220050, МІНСК (МЕНСК),
вул. КІРАВА, 25, кв. 12.

Тэлефон 27-83-18

Рукапісы аб'ёмам больш за адзін аўтарскі аркуш не прымаюцца

Аўтарскія рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца

Меркаванні аўтара можаць не адпавядаць пункту гледжання рэдакцыі

Аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць матэрыялаў.

© Формат А3
Індэкс 63875
Агульны наклад 11127
Замова 19

Друкарня выдавецтва Беларускі Д

М. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,

Д. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,

